

УДК 811.111'373

Караваєва Т. Л., Антупф'єва В. А.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ КАТЕГОРІЇ «ПРИВАТНІСТЬ» В АНГЛІЙСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена дослідженню лінгвокультурологічних ознак формування в українській та російській лінгвокультурах категорії «приватність», яка, враховуючи імпортований з американської культури сучасний зміст поняття, має, порівняно з першоджерелом, як спільні риси, так і відмінності. Англо-американські компоненти змісту поняття певним чином адаптуються в досліджуваних лінгвокультурах з оперттям на вже наявні цінності.

Ключові слова: українська мова, російська мова, лінгвокультура, приватність.

Караваєва Т. Л., Антупф'єва В. А. Лингвокультурологические признаки категории «приватность» в английском, украинском и русском языках. – Статья.

Статья посвящена исследованию особенностей формирования в украинской и русской лингвокультурах категории «приватность», которая с учётом современного содержания понятия, импортируемого из американской культуры, имеет, по сравнению с первоисточником, как общие черты, так и различия. Англо-американские семантические компоненты понятия особым способом адаптируются в исследуемых лингвокультурах с опорой на уже существующие в них ценности.

Ключевые слова: украинский язык, русский язык, лингвокультура, приватность.

Karavaeva T. L., Antufieva V. A. Linguoculturological features of the category “privacy” in the English, Ukrainian and Russian languages. – Article.

The article is devoted to the study of formation features of the category “privacy” in the Ukrainian and Russian linguacultural, which, taking into account modern content of the concept imported from the American culture, has as common features, so and distinctions, in comparison with the original. Anglo-American semantic components of the concept adapt in the studied linguacultural in the special way with the support of values already existing in them.

Key words: Ukrainian language, Russian language, linguacultural, privacy.

Потреба у *privacy* (приватності) є актуальною для сучасного західного суспільства. Ступінь цієї потреби має національно-культурну специфіку, яка яскраво відображена в етнічних стереотипах поведінки.

Поняття «приватність» завжди привертало увагу вчених (Ю. Хабермас, А. Шюц, І. Гофман, Е. Гіденс та ін.), проте самостійним, окремим об'єктом дослідження в лінгвокультурологічній парадигмі воно так і не стало, хоча «приватність» як соціокультурне явище знаходить множинне виявлення в мові, в першу чергу, у семантиці лексичних та фразеологічних одиниць.

Актуальність роботи зумовлена такими чинниками: 1) соціально-психологічний феномен «приватність» відіграє значну роль у сучасних україномовній та російськомовній культурах, цьому явищу присвячені дослідження з психології, соціології, економіки тощо; 2) сьогодні відбувається переосмислення радянського спадку на пострадянському просторі, зокрема в українському та російському суспільствах; 3) саме приватність, приватна власність, приватне життя продукують соціальні та культурні новації; поволі поширюючись, вони стають надбанням спільноти, фундуючи нову традицію.

Сучасне активне використання лексем *приватність* / *приватность* та їх похідних в українській та російській мовах пов'язують із поширенням англо-американського впливу на мови та культури наших народів. Дійсно, поняття «приватність» прийшло до нас з американської культури. Авторами терміну *privacy* вважають американських юристів С. Уоррена та Л. Брендіса, які ще в 1890 р. опублікували статтю «Право на Privacy», де йшлося про право людини «бути залишеною на самоті» [2, с. 177]. *Privacy* являє собою певний баланс між індивідуальним та суспільним, згідно з яким можна виокремити дві протилежні ситуації: необхідні людині моменти самотності, добровільна самота та примусова ізоляція індивіда. Можна сказати, що *privacy* означає право людини на певну особисту зону та недоторканість цього простору.

Оскільки кожна людина є носієм мови і носієм культури, мовні одиниці здатні виконувати функцію знаків культури і тим самим слугувати засобом уявлення основних цінностей та настанов культури. Саме тому мова ладна відображати культурно-національну ментальність її носіїв [3, 13]. Отже, ми обираємо за мету нашого дослідження визначення лінгвокультурологічних ознак історичного формування категорії «приватність» у російській та українській мовній свідомості.

Загальновідомо, що справжньою скарбницею національних цінностей та ідеалів є фольклор і художня література, які, зокрема, досить яскраво відображають ставлення до особистого простору та власності. Тому матеріалом для дослідження слугували вибірки з тлумачних та фразеологічних словників, вирази усної народної творчості. Для досягнення мети ми використовували такі загальнонаукові методи: дедукцію – перехід від основ до конкретних висновків, індукцію – узагальнення отриманого досвіду; власне лінгвістичні методи: описовий, метод інтерпретативного та лінгвокультуроргічного аналізу.

Поняття, яке в англійській мові позначається словом *privacy*, не має перекладацьких відповідників ані в російській, ані в українській мовах, тому одним із засобів передачі цього змісту є іменник із запозиченим коренем – *приватность* / *приватність*. Цікаво, що жоден з відомих нам тлумачних словників української та російської мов не надає визначення цього поняття, що дає змогу говорити про неологізм *приватність* / *приватность*, який є вербальним репрезентантом імпортованого з американської культури поняття “*privacy*” (the state of being alone or kept apart from others – *I enjoy privacy for a time, but eventually I miss the company of others*). Синонімами цієї лексеми, згідно з відомостями зі словників, є *aloneness, insulation, isolation, secludedness, seclusion, segregation, separateness, sequestration, solitariness, solitude*. Антонімічні лексеми – *camaraderie, companionship, company, comradeship, fellowship, society* [19].

Таке визначення може бути пояснене семантикою слова *private* в англійській мові, що налічує такі семантичні компоненти: 1) «неофіційний», «недержавний»; 2) «таємний», «конфіденційний»; 3) «окремих», «ізолюваний»; 4) «той, що належить до окремої групи». У двомовних перекладацьких словниках *privacy* тлумачиться, як 1) самота, самотність, 2) таємниця, таємність, секретність, 3) особиста, приватна справа, 4) відлюдний куточок [11].

В сучасній російській мові синонімом прикметника *частный* є лексема *приватный*, яка потрапила як до російської, так і до української мови з польської (*prywatny* – «окремих») і походить від латинського *privatus* – «частний» [18, с. 489]. За відомостями зі словників російської мови, іменник *приватность* належить до запозиченого прикметника *приватный*, який має значення «частний, неофіційний». Так, у тлумачному словнику Д. Ушакова подається таке тлумачення: «ПРИВАТНЫЙ, ая, ое [от латин. *privatus* – частный]. Частный, не общественный (устар.). *Мне гораздо приятнее в приватном доме, чем в этом кабаке*. Гоголь. || Неофициальный, ведущийся не в официальном порядке (устар.). *В приватном порядке. Заниматься у кого-н. чем-н. приватно* (нареч.). || Побочный, необязательный (разг.). *Приватные занятия*» [17, 135]. У сучасній російській мові лексема *приватный*, перш за все, вживається у значеннях «частний, неофіційний» (пор. *приватное сообщение; в приватном порядке*). Однак сталих виразів із прикметником не існує, хіба що *приватный разговор* (як *скрытый, непубличный*), та й він не є часто вживаним. Лексему *приватность* подано у статті до прикметника *приватный* без визначення поняття; окремо зафіксовано дієслово *приватизировать* із зазначенням похідних – *приватизированный, приватизация* [15, с. 587]. Поширенням у ЗМІ та в буденній комунікації є вживання оцінної лексики *привхватация*, що підкреслює негативне ставлення носіїв російської лінгвокультури до цього явища. Визначення поняття в російській мові знаходимо в філософській енциклопедії: *приватность* сфера життєвих інтересів, жизнедеятельности, эмоций, привязанностей отдельного человека, частного лица, индивида, обособленная от других общественных сфер [14].

У сучасному російському словнику іноземних слів маємо тлумачення лексем *приват-доцент, приватизация, приватизационный, приватизировать, приватный* [13, с. 623], але не зафіксовано взагалі іменника *приватность*.

В українському тлумачному словнику В. Дубічинського наявне таке визначення: «**Приватний**, -а, -е 1. Особистий, неофіційний, несупільний. *Приватна власність* – форма привласнення, коли засоби виробництва й продукти праці належать окремим особам. 2. Який стосується окремої особи, особистий; не пов'язаний зі службовою чи громадською діяльністю. *П. особа* – особа, що діє від себе особисто, неофіційно. *Приватним чином* – неофіційно» [12, с. 554].

Відсутність фіксації лексики *приватність/приватность* може бути пов'язана з тим, що, з'явившись нещодавно у суспільстві, категорія «приватність» не усвідомлювалась або усвідомлювались лише певні її соціальні ознаки, які були зрозумілими носіям мов, що їх приймали. Таким чином, семантика лексем *приватный* і *приватность* змінювалась з часом, вбираючи в себе нові компоненти змісту, та й нині в різних сферах суспільного життя *приватность* розуміється по-різному, чому частково сприяє відсутність відповідних лексем у сучасних тлумачних словниках.

Як вже було наголошено, поняття *privacy* є одним із ключових понять американської культури, і для американців *приватність*, перш за все, – це *свобода, інтимність, секретність, самотність, власність та особистість*. Свобода й секретність усвідомлюються як «право на секретність інформації про себе», «свобода від втручання інших», а власність як «право на особисту територію» [1]. Самотність також займає досить значне місце, оскільки тут велике значення має розрізнення добровільної самотності чи примусової, повна або неповна, її тривалість, оскільки «кожна людина має право побути на самоті» [2, с. 178]. Важливим також для американців є факт порушення приватності. Загалом це порушення відстані у розмові (як психологічної, так і фізичної), секретності певної інформації. Порушення, що може виражатись у мовленнєвих актах, таких, як прохання, накази, а також запитаннях, які здійснюють моральний натиск на людину. У комунікативному процесі приватність американців виражається ввічливістю та тактовністю й означає, що її збереження потребує дотримання певних норм [2, с. 180]. Проте в українській та російській лінгвокультурах ці складники *приватності* поки ще не є актуальними. Отже, імпорт концепта «приватність» у російську та українську мовну свідомість супроводжується певними семантичними та концептуальними втратами порівняно з концептом-першоджерелом, що зазвичай пов'язане зі специфікою лінгвокультури, яка запозичує поняття. Для того, щоб з'ясувати, які саме риси мовної свідомості впливають на специфіку засвоєння імпортованого поняття, розглянемо історію формування категорій «приватність» і «власність» в досліджуваних лінгвокультурах.

Сприйняття категорій «приватність» та «власність» в кожній ментальності є своєрідним, бо на нього значний вплив здійснює історично-культурна спадщина народу. Історичне ставлення російського селянина до власності було таким, що в російському культурному архетипі не склалося чіткого уявлення про розрізнення «моє – не моє (чуже)»; в ньому не роз'єднувались такі поняття, як право володіння, право використання та право розпорядження. Як зазначає А. Сергєєва, в цьому вбачається прямий вплив традицій селянської спільноти, *мира* («світу»), на яких засновувалося вирішення усіх питань щодо приватної власності [5, с. 177]. Особиста незалежність так і не відтворилась у значній частині російського народу, який дуже часто працював на «чужого дядю»: то на царя, то на пана [5, с. 178]. За десятиріччя радянської влади цей стереотип поведінки був багаторазово посилений завдяки марнотратній сутності радянської системи господарювання. Не вдаючись до тонкощів економічного аналізу цієї системи, зазначимо, що лозунг «*Всё вокруг колхозное, всё вокруг моё*» діяв максимально руйнівно на саму можливість розрізнити: що «моє», а що «чуже» (у тому числі й державне). Якщо поміркувати, то радянське гасло «*Всё принадлежит народу*» значить конкретно, що воно («все») нікому не належить. Здатність розрізнити «моє/чуже» знищувалась у суспільній свідомості протягом усього періоду радянської влади. Люди поколіннями виховувались на пріоритеті суспільних, а не особистих інтересів. Проте не можна не зазначити, що без зайвих роздумів люди ладні були віддати останнє, аби поділитися з тим, хто потрапив у скрутну ситуацію: *отдать последнюю рубашку*. Така властивість російського характеру, як щедрість знайшла своє відображення у фольклорі: *По щедрости руки видно, какое сердце. Рука дающего не скудеет. Не тем богаты*,

что есть, а тем богат, чем поделиться рад. Дороже серебра и золота душа, что щедростью богата [20]. Росіяни розцінюють цю рису не просто як доброту, а як «порив, який не можна стримати ані розумом, ані турботою про своє майбутнє, ані хоча б малою долею егоїзму» [5, с. 179].

З огляду на вищезазначене, суттєво відрізняється ставлення обох культур до приватної власності. Це добре відображено в народній творчості: *На чужий ко- ровай очей не поривай, а про свій дбай – Чем богат, тем поделиться рад*. У цих висловах яскраво відображено стереотипне уявлення про *щедрість* та *широкодушність* російської душі, чого, на жаль, не часто говорять про українців.

Учені вважають, що *соборність* як риса російської ментальності також мала вплив на життєві цінності. Соборність, зокрема, виражається у великій довірі, тому росіяни не бояться довірити щось особисте, таємне малознайомим людям. Проте у соборному суспільстві таким шляхом порушується особиста незалежність, недоторканість людини [4, с. 90–106]. Російська *соборність* проявлялася також у тому, що людина завжди намагалася приєднатися до спільної думки, до більшості, а ніж залишитися в опозиції, адже панує думка, що більшості завжди має рацію [5, с. 167–183].

Багато прислів'їв та приказок відображають колективну орієнтацію поведінки російської людини: *Один в поле не воин. Один ум хорошо, а два – лучше. Вместе и горе легче переносится. Доброе братство дороже богатства*. Найвні приказки, які засуджують індивідуалізм, егоїзм, відмову від співпраці: *Одному и топиться идти скучно. Один, как месяц в небе. Кто друга в беде покидает, тот сам в беду попадает* [20]. Людина, яка трималася окремо або ж мала власне майно, заслуговувала на негативне ставлення до себе. Ці стереотипи збереглися й донині. Лексема *собственник* й досі має у свідомості носіїв російської мови негативні конотації та асоціюється зі словами *жадный, скряга, жмот*. Отже, такі складники приватності, як *інтимність, таємничість, секретність*, для росіян не є основоположними.

Загалом у російській свідомості поняття «приватної власності» не існувало досить довгий період часу. Мова могла йти лише про колективне право на користування, володіння ресурсами. Спроба приватизації власності не допускалася [8, с. 127]. І лише після розпаду СРСР до російської мови, та й до української, потрапляє низка нових лексем, серед яких *приватизация (приватизация)* – передача государственной или муниципальной собственности <...> за плату или безвозмездно в частную собственность [15, с. 623]. З'являються в мові, а отже, й у свідомості її носіїв певні категорії, які позначають привласнення, здобуття людиною майна для забезпечення своєї життєдіяльності.

Українські дослідники вважають, що історично в українській ментальності переважала ідея індивідуалізму [6; 8; 10]. Для українців як нації, що належить до індивідуалістської культури, надзвичайно важливе значення має особистий простір. Саме цей момент є одним із найпоширеніших протиставлень української та російської культур. Українцям, переважно, властива замкнутість та занурення в себе. Невід'ємною частиною їх життя є особистий простір. «Сам собі хазяїн» – життєве кредо українця, який не уявляє себе без власного індивідуального господарства. Приватні інтереси завжди були вищими за інтереси колективу, чого не можна сказати про російську ментальність. У росіян ко-

лективні інтереси завжди домінували над особистими. «Носії українського менталітету відрізняються індивідуалізмом, в них слабо розвинений дух колективізму та намір поставити потреби держави вище за потреби особистості, які властиві російському менталітету» [6, с. 352]. Отже, особливістю української ментальності є примат індивідуалізму над колективізмом, шанобливе ставлення до господаря, що безпосередньо корелює з усвідомленням «свого», власного», «індивідуального»: *Господаря і Бог любить; Без хазяїна – чужі руки кочерга; Де господар не ходять, там нивка не родить; Звайки до господарства з молоду – не будеш знати на старості голоду* [21].

Про глибоке відчуття приватності, про чітке протиставлення *моє/чуже* в українській ментальності також яскраво свідчать прислів'я та приказки: *Всяк хоче взять, а ніхто не хоче дать; У своїм болоті й жаба співає; У своїй хаті легше й умирати; Чужий кожух не гріє; Липше моє, ніж наше; Лучче свої воші бити, ніж чужі гроші лічити; Хоч гріха вкушу, а свого не відпушу* [21]. Як зазначає А. Фурман, в українській культурі «мій дім», не є, як у Англії, «моєю фортецею», але в хату до українця увійти може далеко не кожен. Українець – людина малої родини, малих колективів, невеликого кола знайомих та друзів, спільнот, що спираються на почуття близькості [8, с. 12]. А тому особливе значення для українців мають такі поняття, як *інтимність, таємничість і секретність*, які також є складниками категорії «приватність».

Проте вираження неоднозначного ставлення до приватної власності засвідчує народна творчість. У більшості виразів ставлення до приватної власності сприймається позитивно (як господарський підхід до власності) – *З сусідом дружи, а тин городи; Нікому не вір, той ніхто не зрадить; Брат мій, а хліб їж свій; То чорт не рука, що собі не дба; Коло мене, аби не на мене*; але є деякі прислів'я, що фіксують негативну оцінку заздрості як вияв ставлення до чужої власності: *Сусід спати не дає – добре живе; На чужій ниві все ліпша пшениця; Чужа доля під бік коле* [21].

Показовим прикладом ставлення до власності в українській культурі є повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». Основу сюжету твору складають епізоди життя сім'ї, в якій іде боротьба за спадок, приватну власність («клапоть поля», «город», «грушу», «яйце» тощо). Основним у «Кайдашевій сім'ї» є соціальний конфлікт, породжений приватновласницькими законами тогочасної дійсності і майновою нерівністю між людьми та їх великим прагненням до володіння особистим майном. Автор зображує несамовиту боротьбу навіть між членами родини бодай за щось приватне, таким шляхом змальовуючи українців надзвичайно жадібними, навіть щодо найближчих людей. Ця риса яскраво відображена й в українському фольклорі: *Брат братом, сват сватом – а гроші не рідня; Брат мій, а хліб їж свій; Любімося як брати, а рахуймося як жиди* [21].

Носії українського менталітету відрізняються від російського ощадливістю та повагою до приватної власності (і своєї, і чужої – *мені чужого не треба, але й свого не віддам*) [9]. В українській мовній свідомості існує досить чітке уявлення про сутність категорії «власність». Українська мова налічує чимало лексем, зокрема *власність, майно, статки, господарство, хазяйство; власник, газда, господар, хазяїн; власний, приватний, особистий, індивідуальний, персональний; маєтний, майновитий* та ін., які входять до лексико-семантичного поля «приватна власність» й свідчать про те, що тема приватної власності

є надзвичайно важливою, актуальною для українців й на сучасному етапі розвитку. Власність для українців є не просто майном, а чимось особливим, унікальним, що не лише забезпечує добробут, а й сприяє розвитку особистості та, перш за все, позначає її свободу.

Проте наявність розвиненого номінативного поля «власності» в українській мові не є остаточним доказом усвідомлення всіх семантичних ознак категорії «приватність», що наявні в англо-американській лінгвокультурі. До речі, перелік лексем номінативного поля «власності» в українській мові майже збігається із відповідними номінаціями російської мови. Але коли йдеться про *privacy*, мається на увазі усвідомлення «права власності» на свій особистий простір та час, а також захист від зазіхань збоку інших. Безумовно, категорія «приватність» тісно пов'язана з протиставленням колективізму та індивідуалізму як ціннісних чинників норм поведінки, проте вона не вичерпується цими ознаками. Тому думка багатьох вчених щодо чіткого уявлення про приватність в українців, на відміну від росіян [8; 9; 10], має знайти підтвердження або спростування на підставі результатів низки лінгвістич-

них експериментів серед сучасних носіїв російської та української лінгвокультур.

Можемо підсумувати, що в російській мовній свідомості поняття приватності, приватної власності не існувало досить довгий проміжок часу. Лексеми *собственность, частный, частный* змінювали своє значення протягом розвитку суспільства, але негативне ставлення до людини, яка намагається збільшити розмір власного майна, все ж збереглося у мовній свідомості. Для росіян чужими є й нематеріальні ознаки приватності, такі, як секретність, інтимність та ін., натомість, провідними в суспільстві є щедрість, відкритість, що позитивно оцінюють ідею відсутності прив'язки людини до майна.

Загалом, якщо порівнювати категорію «приватність» в українській та російській культурах з американською, то перші мають більш власницький характер, майновий, предметний, натомість, в американській наявне більше індивідуальне, особисте відтворення поняття, яке спирається, в першу чергу, не на матеріальні цінності, а на духовні (ідеальні), такі, як секретність, таємничість, інтимність, недоторканість.

Література

1. Карасик В. Иная ментальность / В. Карасик, О. Прохвачева. – М.: Гнозис, 2005. – 352 с.
2. Леонтович О. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения / О. Леонтович – М.: Гнозис, 2005. – 352 с.
3. Маслова В. Лингвокультурология / В. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
4. Прохоров Ю., Стернин И. Русские. Коммуникативное поведение / Ю. Прохоров, И. Стернин. – М.: ФЛИНТА, 2007. – 328 с.
5. Сергеева А. Русские: стереотипы поведения, традиция, ментальность / А. Сергеева – М.: ФЛИНТА, Наука, 2006. – 320 с.
6. Стражний О. Український менталітет. Ілюзії – міфи – реальність / О. Стражний. – К.: Книга, 2008-2009. – 368 с.
7. Українська душа: [ред. В. Храмов]. – К.: МП Фенікс, 1992. – 128 с.
8. Фурман А. Психокультура української ментальності / А. Фурман. – Т.: Економічна думка, 2002. – 132 с.
9. Хазратова Н. Аналіз потреби у власності у контексті порівняння української і російської ментальностей / Н. Хазратова // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави [збірник наукових праць] – К.: Міленіум, 2011. – С. 173–183.
10. Юрій Т. Етногенез та менталітет українського народу / Т. Юрій. – К.: Наукове видання, 1997. – 262 с.
11. Англо-український словник – English-Ukrainian Dictionary. Близько 120 000 слів: у 2-х томах / Уклад. М. Балла. – Київ: Освіта, 1996. – 1464 с.
12. Дубічинський В. Сучасний тлумачний словник української мови / В. Дубічинський. – Х.: ШКОЛА, 2009. – 832 с.
13. Крысин Л. Толковый словарь иностранных слов / Л. Крысин. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 944 с.
14. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Под ред. В. Стёпина. – М.: Мысль, 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/8928.
15. Ожегов С. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Под ред. Н. Шведовой. Российская академия наук. Институт русского языка им. В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с.
16. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 8. – С. 568.
17. Толковый словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. Д. Ушакова. – М.: Гос. ин-т «Сов. энцикл.» ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов, 1935–1940.
18. Этимологический словарь русского языка / ред. А. Семенов. – М.: Юнвес, 2003. – 764 с.
19. Merriam-Webster [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.merriam-webster.com/thesaurus/privacy>.

Джерела ілюстративного матеріалу

20. Жуков В. Словарь русских пословиц и поговорок / 4-е изд. испр. и доп. / В. Жуков. – М.: Русский язык, 1991. – 534 с.
21. Українські приказки та прислів'я та інше / ред. О. Маркович. – К.: Либідь, 1993. – 223 с.